

RECENZE

Jiří Přibáň: Právo a politika konverzace

• G plus G, Praha, 2001, 107 str.

Jan Kysela*

Čtenářům se v těchto dnech dostává do rukou čtvrtá kniha mladého docenta pražské právnické fakulty Jiřího Přibáně (roč. 1967). Autor již po řadu let přednáší filosofii a sociologii práva nejen v Praze, ale i na univerzitě v Cardiffu; právě populárnější formou podaná aktuální témata právní a politické filosofie tvoří předmět recenzované knihy, vlastně souboru sedmi textů, s jedinou výjimkou již publikovaných, pocházejících z let 1998–2000. Jednotlivé eseje jsou rozděleny do tří částí: první, reflektující postmoderní situaci převážně ve sféře politiky, druhé, věnované otázkám právního státu a právního systému, a konečně třetí, týkající se konkrétních případů vypořádávání se s minulostí zatíženou totalitarismem či autoritářstvím. Přes různé stylistické žánry jsou všem textům společná „základní témata politické jednoty, plurality a současné proměny konsenzuálního pojetí demokracie včetně postupného mizení svrchovaného Lidu“. (str. 5)

První esej, „*Řečové hry, „smetí“ mezi nimi a svoboda*“, nás zavádí do prostředí diskusí o povaze řeči, resp. řečových her. Každá řečová hra je samou svou

povahou uzavřená; soudobé situaci však odpovídá jejich pluralita a relativita. Z toho pro nás vyplývá možnost svobodně se toulat, aniž by nám nějaká řečová hra měla být vnucována, aniž by si nás měla uzurpovat. Ve skutečnosti jsou však svobodě toulání vždy stanoveny meze, mj. pravidly, také právními, která naše jednání a výroky rámuje a dává jim smysl. Pravidla tak některé věci vylučují, činí z nich „smetí“, stojící mimo řečové hry, jsoucí pro ně výzvou k problematizaci. To platí i o liberálních demokraciích, jež ale na rozdíl od totalitních režimů neznamenají „tyrání pravidla a zákona proti svobodě se projevujícím duchu“, nýbrž jsou založeny na schopnosti vyjednávání, kompromisu a soucitu. Základní atributy liberální demokracie ústí v neustálé redefinování toho, co je „smetí“. Právní konsekvence řečeného je následující: „Zákon není zákon, protože je zákonem, jak se snaží například tvrdit Hans Kelsen ve své čisté právní vědě, ale zákon je zákon tehdy, když musí neustále čelit zpochybňování ze strany infikujícího smetí. V opačném případě se jedná o pustý teror a násilí.“ (str. 16)

* JUDr. Jan Kysela, Ph.D., Kancelář Senátu, Právnická fakulta UK v Praze

„Politika konverzáce: mezi konsensem a kompromisem“ se zabývá základními typy provozování politiky, resp. způsoby moderní západní komunikace. Těmito typy jsou konsens a kompromis. Konsens je komunikačním módem společnosti toužící po jednotě, společnosti řízené obecnou vůlí, v níž neshoda je považována za patologii. Akceptovatelný, „realistický“ konflikt v ní je pouze ten, jenž posiluje společenskou soudržnost. Společnost, o které mluvíme, je společností, kde Lid, suverén, je ve shodě sám se sebou: „Moderní politika začíná v okamžiku, kdy se konstituoval Lid v politickém slova smyslu – Lid, který by byl jednotný ve své vůli, právech i sledovaných zájmech.“ (str. 19) „Představa o jednotném Lidu semknutém okolo obecné vůle, jež je nositelkou spravedlnosti i politické a metafyzické pravdy, je demokraciím i totalitním režimům společná, třebaže existují zásadní rozdíly ohledně obsahu takové vůle a způsobu jejího provádění.“ (str. 20) Mezi takové zásadní rozdíly patří existence voleb, možnost střídání vlád a ochrana menšin. Liberální demokracie jsou typické neuzavřeností a konfliktností jejich diskursu, postrádají centrum a jistotu; jsou tak opakem hegemonizačních a „neutralizujících“ slovníků vědy, Lidu, trhu apod. Vzhledem k tomu je jim přiměřený nikoliv konsens, nýbrž konverzáce založená na pokusu a omylu s otevřeným koncem, ústící v kompromis, tj. dohodu za cenu ústupků. Kompromis je doma ve světě plurality, dotyků a přesahů řady fragmentačních kultur, vědomých si odlišností (postmoderna, multikulturalismus). Naopak dědictví moderní kultury všeobecného konsensu se zračí v neosobním světě právních procedur.

Esejem „Lidská práva, systém a dissens“ se dostáváme do druhé části knihy. Lidská práva jsou pojmem samozřejmým ve všech moderních společnostech, tedy i společnostech komunistické; nepatří sem díky popření modernity a universalitě společnosti fašistické. Odlišují se však jejich katalogy. Význam lidských práv je převratný v politice, kde každá politická strategie, každý politický konflikt v současnosti jsou formulovány ve slovníku lidských práv, i v právu: „Proklamovaná universalita lidských práv ruší tradiční konstitutivní principy mezinárodního práva, jako je státní suverenita, a uvádějí do mezinárodního a vnitrostátního kontextu zcela nové principy a argumentační rámec.“ (str. 32)

Lidská práva jsou prezentována jako součást morálního diskursu, jako globalizovaná legální strategie rozkládající princip státní suverenity a jako strategie legálního, politického a morálního dissensu. V prvním případě je evidentní jejich těsná souvislost s pojmáním lidského rozumu jako normativu umožňujícího dohodu o podmínkách správné vlády.

V případě druhém demonstruje Příbáň na causech kosovské krize a Augusta Pinocheta proměnu mezinárodního práva. V souvislosti s kosovskou krizí byla dovedena o krok dále argumentační linie rozvíjená od roku 1945, když NATO s poukazem na její neefektivnost nerespektovala autoritu Rady bezpečnosti

OSN při provádění zásahu proti státům organizovanému porušování lidských práv. V cause Pinochet byla shledána překonanou tradiční teorie nestíhatelnosti suveréna, když v opakovaném projednávání soudní výbor Sněmovny lordů konstatoval, že projevem plnění povinností hlavy státu není páčání zločinů proti lidskosti. „...diplomatická imunita se nevztahuje na ty, kdož jsou podezřelí ze spáchání zločinů proti lidskosti, což v důsledku znamená, že žádný tyran a diktátor si podle nejvyšší instance britské justice nemůže vynutit beztrestnost výměnou za předání moci demokraticky zvolené vládě.“ Právě tato skutečnost vedla např. Adama Michnika ke kritice předmětného rozhodnutí, neboť snižuje šance pokojného vyjednání předání moci.

Konečně v případě třetím nahlédáme na nemožnost beze zbytku definovat lidskost a lidská práva jazykem právníků, podstatné je osobní svědectví. Tím nás autor zavádí k tématu dissensu, postoje narušujícího konvence a stereotyp a přitom odlišného od zásadně „antisystémového“ postoje nutně vedoucího k ideologizaci a systemizaci, byl s opačnými znaménky. Dissens má vlastně formu apelu – podobně jako Všeobecná deklarace lidských práv upozorňuje na možnost vést svobodný život.

Čtvrtý esej nese název „Rovnost a dissens v čase spravedlnosti“. V posledních desetiletích dochází pod vlivem zločinů komunismu, vojenských junt a apartheidu k proměně pohledů na demokracii, právní stát i spravedlnost. Politice přestávají dominovat ideologie, jejich místo přebírají hesla. Heslem sametové revoluce bylo „Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí“. Pro mnohé dissidenty byl základem demokratické politiky „život v pravdě“, tj. život jako otevřený pokus, život v alternativě totalitního systému. Jejich přístup k politice byl pragmatiky, kteří však mnohdy byli jen hlasateli ideologie volného trhu, označován za snilkovství. Láska je v citovaném hesle výrazem sjednocení, uklidnění, tolerance – je čímsi politikou přesahujícím. Jde ani ne tak o výrok politický, jako spíše o výrok o politice a revoluci. Revoluce přitom neodlučitelně souvisí se spravedlností. Zatímco 19. století žilo vírou v možnost sméstnat spravedlnost, přesněji řečeno její formální pojem, do postsovětských kodifikací, století 20. již ve spravedlnosti spatřuje spíše protiváhu a doplněk moderního práva. Spravedlnost brání právu, aby se prohlásilo za jediný slovník, jímž je možné hovořit o lidské svobodě.

Konec 20. století oživuje v postkomunistickém prostoru několikero pojmání spravedlnosti. Jde jednak o původní revoluční étos budování právního státu založeného na zásadě formální spravedlnosti, jednak o historickou spravedlnost odčiňování křivd v restitučních zákonech, konečně i o spravedlnost jako politickou obranu a odplatu v zákonech lustračních. Podle Příbáňe byla právě formální spravedlnost tou, v jejímž jménu byla vedena revoluce – formální spravedlnost je také přetlumočena do Listiny základních práv a svobod. Protikomunistické revoluce však nebyly pouze opož-

děnou vlnou modernizace, obsahují totiž původní impulsy dissentu – alternativní životní styly a poselství různorodosti. To je zařazuje k postmoderně.

„(Ne)jistoty práva a liberální důsledky politického extrémismu“, tak zní název pátého eseje. Jeho základní tezí je: „Právo chápané jako státní výtvar a systémem norem je dvojznačné a vytváří ve společnosti jistotu i nejistotu.“ (str. 83) Jistota spočívá v omezování a vymezování ve světě, kde je všechno možné. Nejistota pramení z nedostupnosti smyslu a fungování právního systému, z neúměrného počtu právních předpisů a z vědomí, že používání mocenských nástrojů je mimo náš dosah. Pocit odcizení se často snoubí s anarchickou akcí proti tajuplnému Zámku, jež je součástí širšího konceptu odporu a nesouhlasu nezbytného v každé moderní společnosti.

Kniha končí dvěma osobně zaujatými úvahami tvořícími třetí část. První z nich je „Spravedlnost, pravda a smíření: jihoafrická politická transformace z českého pohledu“. Nesporně užitečné je srovnávání zkušeností transformujících se společností. Společnými jsou jim základní hesla jako právní stát, ústavnost či lidská práva a otázky vztahu práva, morálky, spravedlnosti nebo politické moci. Existují však i odlišnosti v míře autonomie, sociálních rozdílech, formách politického odporu atd. Autor nám nabízí srovnání zkušenosti jihoafrické s českou. V obou zemích hrály významnou úlohu diskuse o pravdě – legitimizovaly režim. V Jihoafrické republice byla v roce 1995 ustavena Komise pravdy a smíření, orgán vyrovnávání se s minulostí, „soudní tribunál s morálním slovníkem“. Jejím úkolem bylo prošetření hrubých porušení lidských práv v letech 1960–1994 bez ohledu na pachatele. Komise pracovala podle schématu trauma – odhalení – vysvození. Spolupracující, tj. vypovídající pachatel mohl při prokázání politického motivu činu podat žádost

o milost. Napodobena tedy nebyla latinskoamerická praxe apriorní beztrestnosti. Budování archivu politického násilí byla dána přednost před trestním stíháním, jež by rozdělovalo společnost.

Naproti tomu v České republice převládla skepse k hledání pravdy a preferováno bylo ryze legalistické řešení. To se promítlo např. i v přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu. Přinejmenším zčásti se tak opomíjí fakt, že obsah lidských práv „určují výlučně naše vlastní příběhy, vyprávění, bolest i naděje“.

Poslední text je nazván „Česká justice tváří v tvář zapomnění“. Jde o zamyšlení nad významem rozhodnutí o peněžitém trestu za mučení Vlasty Třešňáka. Zatímco shledání viny je podle autorova soudu rozhodnutím proti proudu zapomnění, je odůvodnění druhu a výše trestu uplynutím mnoha let, v nichž se pachatel choval konformně, neudržitelné. „Zločin a trest jsou neoddelitelné.“ (str. 103) Účelem trestního procesu je potrestání, z něj se nelze vykoupit pouze spořádaným životem. Jestliže zapomnění je důležitou součástí života, v neméně míře to platí i o paměti. K jejímu potlačení vedou i rozhodnutí podobná citovanému.

Již ze samotné detailnosti recenze a z použití řady citací vyplývá jednoznačné recenzentovo doporučení knihy čtenáři. Rozsahem nevelké dílo obsahuje řadu podnětných až provokativních myšlenek (viz např. protikomunistické revoluce jako vítězství formální spravedlnosti, lidskoprávní dimenze a tradiční pojetí mezinárodního práva, obsah lidských práv, vztah trestního stíhání a trestu) vybízejících právníka, politologa, politika či kohokoli jiného k vypořádání se s nimi. Nebude přitom rušen formálními nedostatky textu, neboť jich je, což je nyní dosti vzácné, kniha prostá.